

Історична психологія

Широкому загалу вітчизняних інтелектуалів, зокрема професійним психологам, пропонується вперше перекладений на українську мову найважливіший розділ розлогої праці британського психоаналітика, учня і першого біографа *Зигмунда Фрейда* (1856 – 1939) Ернеста Джонса (1879 – 1958) про взаємопроникнення життєвого і творчого шляхів цього талановитого австрійського науковця-мислителя, фундатора психоаналізу як однієї з найвпливовіших течій сучасної психології. Примітною особливістю змістової мозаїки рекомендованого для опрацювання тексту є винятково вдале поєднання подієво-фактологічних даних із довготривалого соціального повсякдення цього генія психологічного дискурсу та скрупульозно вивірених психологічних подробиць і деталей його характерологічних властивостей та особистісних рис. Окрім того, все це майстерно виконане зміслове полотно психодуховного засвіту визнаного достойника людства створено світоглядними фарбами, поняттєво-категорійними засобами та у природниче центрованому концептуальному обрамленні еталонного культурного творіння всього його життя – системи тепер уже класичного психоаналізу, що вельми вдало взаємодоповнює теорію і практику, аналізування та експериментування, наукове мислення і психотерапевтичні техніки. У цьому канонічному сенсі наукова система Фрейда є глибинною (вивчає безмір несвідомого) і водночас вершинною (пропонує взірці свідомої діяльності психоаналітика) психологією, а він, її автор – теоретиком і практиком, методологом і неврологічно компетентним психологом в одній непересічній особі. І найголовніше тут те, що, на численних удетальнених переходах од фактичної соціальної подієвості до внутрішніх екзистенційних порухів чи й спалахів ось-буттєвості та навпаки, пропонований переклад, хоча й не завжди явно, становить сутнісний портрет особистості З. Фрейда, що виконаний одним із його учнів у створеному ним авторському психоаналітичному стилі, який інтенційно та жанрово суголосний експресіонізму в художній творчості. Врешті-решт, кожен сам може переконатися у цьому, прочитавши надрукований оригінальний матеріал.

Головний редактор

Ернест ДЖОНС
**ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ
ОСОБИСТОСТІ ЗИГМУНДА ФРОЙДА**

Ernest JONES
A PSYCHOANALYTIC PORTRAIT OF SIGMUND FREUD'S PERSONALITY

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.090>

УДК: 159.924 : 964

Я сподівався, що з безлічі деталей, описаних у першому томі цієї біографії вимальовується певна постать, хоча не всі рецензенти книги так думали, тому вважаю за обов'язок спробувати здійснити повноцінний нарис Зигмунда Фрейда як людини, його особистості, характеру та способу життя, останнє з переліченого

було описане в попередньому розділі. Здійснюючи цю роботу, відразу натрапляєш на характерну для біографа дилему портретування видатної особистості. З одного боку, можна поставити на передній план велич і неперевершеність чеснот Зигмунда Фрейда, що робить його невпізнаваним як людину, в

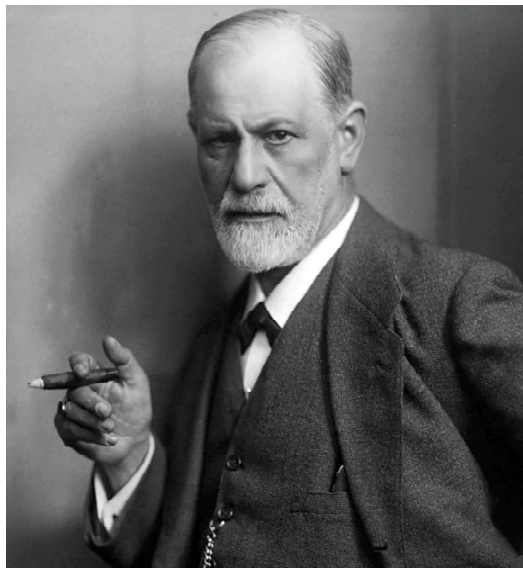
Copyright © ДЖОНС Ернест (Ernest Jones), 1955; 2024.

Copyright © ФУРМАН Анатолій Васильович, ДИКИЙ Ярослав Олегович (переклад, анотації), 2024.

такому разі існує ризик, що читач з нудьгою відвернеться від ось такого справедливого Арістіда. З іншого боку, якщо передній план займають риси, які свідчать про неповну гармонію характеру, недоліки та слабкості, притаманні всім людям, результатом може бути проста карикатура на персонаж, яка здатна викликати зневагу, антипатію читачів, чи, щонайгірше, глузування. Але ніхто краще за Фрейда не знав, що те, що робить одну людину відмінною від інших, це не перелік її неперевершених чеснот,

який може створити безбарвну картину, а *особливості*, котрі утворюють відмінний характер, включаючи навіть такі дивацтва, що межують з невротичною вдачею. Говорячи про те, як схильність багатьох біографів ідеалізувати свій предмет розмиває контури особистості та створює холодний ефект, він писав: «Це прикро, оскільки, роблячи це, вони приносять правду в жертву ілюзії та позбавляються можливості проникнення в найчарівніші таємниці людської природи». Іншими словами, індивідуальність міститься в гармонійній комбінації елементів особистості з тими рисами, які означають менш досконале поєднання.

Випадок З. Фрейда добре ілюструє цю тезу. Він був честолобивим до глибини душі (*душею честі – оригінал*) і ніколи не відступав од найвищих еталонів етичної поведінки в особистому житті або від стандартів професійної чесності у своїй роботі. Він завжди був добрим, уважним і щедрим, хоча більшість його добрих учинків були невідомі навколишньому світу. Він був цілком цивілізованою людиною, для якої ідеї насильства та жорстокості були огидними; потрібно було докласти багато зусиль, щоб змусити його боротися, оскільки він завжди намагався уникати особистих конфліктів і сварок. Фрейд був одним із небагатьох постатей, про яких можна було широко сказати, що йому ніколи не приписували побутової дріб'язковості чи підлих учинків, що, мабуть, і є суттю шляхетності. Протягом усього життя дрібничковість у будь-якій формі була абсо-

Зигмунд ФРОЙД (1856 – 1939)

лютно не притаманна для нього. Він був однією із тих рідкісних натур, котрі виходять за межі дрібниць життя й таким чином показують нам картину справжньої величі. Сказавши ці цілком правдиві слова про Фрейда, я можу сподіватися, що враження, яке вони справляють, не зовсім безбарвне, але очевидно, що вони насправді не відрізняють його особистість від низки інших хороших людей, про яких слушно сказати подібне. Тому варто шукати більш відмінні риси, які за своєю приро-

дою не можуть створити такі ж ідеально округлі контури. Я читав дуже багато оцінок особистості Фрейда, деякі написані до його смерті, а деякі після, і з них я пропоную уривок з описів Джоан Рів'єр, які вважаю справедливими та яскравими. Це із спогадів, опублікованих нею одразу після його смерті. «Я познайомилася із професором Фрейдом у Гаазі в 1920 році на першому Міжнародному конгресі психоаналізу, що відбувся після війни. Він справляв враження *непересічної особистості*. Його зовнішність була нетиповою для медика, а особливо єврейського. Довге бліде обличчя із сивою бородою й сутулими плечима були властиві інтелектуалу й могли б навести на думку про вченого професора, якби не дві інші суттєві характеристики: його худя, але широка й міцна фігура, досить суворий вираз обличчя й могутня щелепа, що свідчили про великий запас гідності та приховану силу – *незламну завзятість*. Він виглядав дещо відстороненим, насправді йому швидко набридали натовп і зібрання».

Найяскравішою рисою Фрейда були висунута вперед голова та критичний, досліджуючий погляд пронизливих очей. Нарешті, цей досить страхітливий вигляд був *освітлений сяйвом чарівного гумору*, який завжди був прихованим і постійно підсвічував усю його особистість, коли він говорив, запевняючи, що олімпійці також смертні. З його творів я вже знав про його дивовижні знання літератури, здатність запам'ятовувати, особливо Шекспіра,

й про інші його смаки, зокрема любов до всіх старожитностей, до Греції та Риму, до мистецтва ранніх культур. Але саме тоді я вперше дізнався про його феєричне володіння англійською мовою. Ці враження підтвердилися в 1922 році, коли я вчився в нього і мав змогу познайомитися особисто. Подібно до його психології, його особистість справді була спрямованою на допомогу окремим людям. Відчуженість, яка ніколи не була холодною чи зарозумілою, а скоріше байдужістю до надлишкових зручностей, зникла, і залишився *живий, нетерплячий розум*, який охоплював кожну деталь з дивовижним інтересом та увагою. Можна було відчутити життєву силу, потік його величезної енергії. Як він не любив преамбул і ввічливих розмов ні про що! Розпочинаючи мою першу аналітичну годину з ним, усупереч правилам і дещо недоречно, він сказав: «Ну, я вже дещо знаю про вас, у вас були тато й мати!», що, звичайно, означає: «Швидше, я не можу дочекатися вас і ваших інгібіторів (*заборон, обмежень, рамок*), я хочу з чогось почати; дай мені підґрунтя, за яке можна було б зачепитися!» Він міг дозволити собі вольності зі своїм оточенням, як будь-який майстер, доки не знаходив нову проблему і не приступав до неї як студент.

В аналізі чи ні його зацікавленість, імперативи були дивно безособовими й характеризувалися непереносимістю до приготування. За запалом завжди було враження певної стриманості, невгамовне прагнення розібратися в деталях, але з якоюсь віддаленістю. У цій безособовій жадібності була **простота**, яка була чи не найважливішою його рисою. Він був настільки зосереджений на дослідженні, яке проводив, що *функціонував лише як інструмент*. Його проникливі очі мали не лише простоту й невинну проникливість дитини, для якої немає нічого надто малого, нічого звичайного чи нечистого, але в них тим не менш було зріле терпіння й обережність, а також відсторонена допитливість. Пильний і пронизливий погляд під густими бровами демонстрував спроможність бачити під поверхнею і за межами звичайного сприйняття. Фройд виявляв здатність до терплячого, ретельного дослідження і неочевидних припущень, настільки унікальних, що багато хто їх не визнає; його холодний скептицизм навіть неправильно витлумачили як цинізм чи песимізм. Було в ньому поєднання мисливця на нескінченній стежці і наполегливого, неухильного спостерігача, перевіряючого і перегля-

даючого; саме з цього поєднання виникла його здатність відкривати й розуміти джерела почуттів і поведінки чоловіків і жінок. *Незламна мужність і наполегливість у поєднанні з непохитною чесністю* були характеристиками, які підтверджували його спостережливість, його безстрашну уяву та проникливість, які привели до його великих досягнень. Поруч із цими рисами-якостями, яким ми, по суті, завдячуємо його великій праці, у його особистості було вельми багато людських рис, які привернули до нього увагу друзів. Унікальний сухий гумор творів перетворювався у звичайному спілкуванні на чарівну веселість і здатність знаходити розваги у більшості ситуацій. Хоча він міг бути толерантним і філософським, усе ж був схильний бути нетерплячим і нетерпимим водночас. Його гумор часто був дотепним і колючим, він міг бути **х о л е р и к о м**, образливим і непримиреним. Я також не можу сказати, що він радо терпів дурнів. Він був змушений долею бути великою людиною у своїй роботі, але жив своїм особистим життям як звичайна людина і вірив у таке життя. Він не любив патологічних типів і будь-яких крайнощів. Його нетерпимість до релігії, на мій погляд, значною мірою є похідною, бо релігія схильна бачити життя чорно-білим і не може прийняти компроміси та складності, які є предметом наукової психології. Одного разу, коли виникла гаряча дискусія на політичні теми, він був звинувачений у тому, що не чорний і не червоний чи фашист, а й не соціаліст. Тоді його відповідь була іронічною: «Ні, треба бути тілесного кольору кольору – звичайної людини». І знову, стосовно одного молодого вченого, який цікавився психоаналізом і міг довести свою цінність для нової науки, Фройд сумно сказав мені: «Але я не можу вважати нормальним те, що він одружився із жінкою досить дорослою, щоб бути його матір'ю!» Я посміявся над першовідкривачем Едипового комплексу: він зустрів сміх щирим поглядом, але був серйозно розчарований. У подальшому житті йому була властива деяка стриманість, нелюбов до публічності і зосередження інтересу на своїй роботі; можна припустити, що ця риса розвинулася у результаті ворожого сприйняття його відкриттів протягом такого тривалого часу. Фройд не був каверзним самітником, його численні видатні сучасники, особливо в літературному світі, прагнули знайомства, зустрічей чи листування з ним, серед них, зокрема, Ромен Роллан, Томас

Манн, Арнольд і Стефан Цвейги. Але будь-який справді допитливий гість завжди міг його побачити і він зустрічав гостей відкрито й доброзичливо. Яким би не був результат співбесіди, ті, хто віддав перевагу чесним стосункам, а не шукали вигоди, не знайшли в ньому нічого, що б їх відлякувало. Передусім Фройд абсолютно не був позером, не хизувався. Він міг помилятися, хоча обман чи нещирість були не в його натурі, а *принципова чесність* становила примітну рису його інтелекту. Він написав: «Можу сказати, що я зробив багато спроб і відхилив багато пропозицій. Деякі з них вийдуть у майбутньому, хоча я сам не можу сказати, багато чи мало». Ці слова підсумовують і виражають *безстрашність, прийняття та любов до істини*, які характеризували його й надихали на працю. Коли родич чи друг пише біографію, він іноді намагається запобігти нав'язуванню свого надто особистого погляду на цю тему за допомогою сухої об'єктивності. Не думаю, що будь-хто із читачів першого тому дорікне мені за надто нудну картину. Це, безумовно, створить хибне враження про Фройда, котрий був передусім *людиною сильних почуттів*. Задля застороги я вирішив проконсультуватися з різними друзями, які добре його знали, запитуючи їх, скажімо, що вони вважають найбільш характерними рисами Фройда, і я належним чином візьму до уваги їхні коментарі. Природно, що такі відповіді були різними. Характеристика, обрана одним другом, може сприйматися іншими як належне, проте наголос ставитися в іншому місці. Крім того, це не обов'язково означає, що те, що запам'ятовується особою як характерна риса, має будь-яке фундаментальне значення. Коміри містера Гладстона, що так полюбили карикатуристи, точно не були найвидатнішою деталлю його зовнішності. Намагаючись повною мірою оцінити людину, я усвідомлюю підводні камені з усіх боків. Якось я поставив це запитання Анні Фройд, людині, яка найкраще знала його протягом останніх двадцяти чи тридцяти років життя. Вона без вагань відповіла: «*його простота*». Це була риса, яку місіс Рів'єр також вважала «найзначнішою в ньому». Ми повинні віддати цій відповіді належне. Звісно, Фройд не подобалося нічого, що ускладнювало життя, як його власне, так і інших. Це була особливість, котра поширювалася на найдрібніші повсякденні речі, найперсональніші справи. Таким чином, у нього буде не більше трьох костюмів, трьох пар взуття і трьох комп-

лектів натільної білизни. Збирати речі навіть для тривалої відпустки було дуже простою справою. Характеристики, які дочка інтуїтивно вибрала, були не лише вражаючі, але мали фундаментальне значення, є показовими у випадку, з допомогою якого можна було б розвинути цю тему, й підтвердити багатьма іншими атрибутами, що висвітлені нею. По-перше, це було видно у самій його поведінці. Фройд мав *спокійну манеру і просту гідність*, далеку від будь-якої надмірності, позерства чи претензійності. Він відчував яскраво виражену огиду до всього, що пахло фальшивістю, лицемірством чи заплутаною інтригою. Епітети «пихатий» і «помпезний», які, як я бачив, застосовували до нього, є винятково невдалими. Його мова була прямою й сутнісною, не було ні фраз, ні обмов. Навряд чи його можна було назвати витонченим, і він також не надавав великої цінності тактовності, за винятком тих ситуацій, коли це означало *справжню повагу до почуттів інших*. Навіть моя скромна репутація тактовного під час вирішення суперечок була настільки чужою прямої Фройда, що могла викликати коментарі. Одного разу він зі сміхом сказав: «Якщо Джонс поводитиметься такою дипломатичною манерою ще довго, ми втратимо його у Лізі Націй». Мене не здивує, якщо почую, що незнайомиць іноді може вважати його манери дещо грубими. І все ж він був вельми доступною людиною, і рідко коли відмовляв будь-кому, хто бажав завітати до нього, навіть якщо мотив дзвінка був із пустої цікавості.

Зі своїми близькими Фройд, природно, розслаблявся і спілкувався в дуже легкій манері. Пишучи про ті часи, я згадую переважно його постійну веселість, *толерантність і загальну легкість у спілкуванні*, а також не забуваю його напричуд характерний гумор. Фройд не був надто дотепною людиною, але він мав гостре відчуття гумористичних аспектів життя, і його коментарі до будь-якої новини були доволі влучними, зазвичай у формі цитування якогось кумедного мудрого вислову, прислів'я або, найчастіше, єврейського анекдоту. Але завжди відчувалося, що стосунки під його контролем. Його привітність і доступність у взаєминах були присутні тому, що він цього хотів. Відчувався невидимий резерв, за який було б нахабно вторгтися, тому ніхто ніколи не робив цього. Тут ми торкнемося спірного питання. Фройд завжди твердо дотримувався того, що тільки він має право вирішувати, яку частину своєї особистості він

розкриватиме іншим, а яку ні: загалом цілком зрозуміла позиція. Але були особливості його ставлення, які, здавалося б, виходили за рамки цього й виправдовували заміну слова *приватність* на таємницю. Було б добре, коли б не існувало особливих причин для конфіденційності чи приховування, а потім, знову ж таки, його сила була справді надзвичайною. Фройд узагалі не був стриманою людиною; він висловлювався дуже вільно на всілякі теми і ніколи не приховував своєї думки. Але якись чином йому вдалося створити враження, що дозволеною темою є лише те, за що він ручається, про свою особистість, і що він би обурювався будь-якими інтимними розпитуваннями. Він ніколи не говорив своїм дітям про свою молодість і ранні роки, більшість знань, які вони мають про це, отримані з цього твору. Ця тема, хоч і не була прямо забороненою, тим не менш здавалась табуованою, і вони її ніколи не піднімали. В середньому віці він завжди розповідав нам, чим займався, але в останні двадцять років свого життя став утаємниченим і з цього приводу навіть для своїх близьких; він тільки сказав би, що саме вони повинні знати вчасно. Перш за все, як ми помітили раніше, існував різкий контраст між досить невтішною картиною, яку він відкрив світові щодо свого внутрішнього життя, особливо в аналізі своїх снів, і цілковитим замовчуванням у питанні його любовного життя. Таємничість, безсумнівно, була зосереджена там, і ми згадали про досить надзвичайні запобіжні заходи, яких він вживав, щоб приховати найневинніше й миттєве почуття кохання у своєму підлітковому віці. Його дружина була єдиною людиною на Землі, яка щось знала про цю сторону його життя, і вона була єдиною, якій він розповів про випадок з Гізелою, про який мовиться. Ось майже кумедний приклад цього почуття «приватності». У 1911 році Юнг запропонував провести конгрес у Веймарі в середині вересня. У листах до Абрахама та Ференці Фройд сказав їм, що в нього були «вкрай особисті причини» прагнути перенести дату на тиждень. Потім через кілька днів, у пориві експансії, він відкрив Ференці страшну таємницю, що річниця його весілля 14 вересня, але благав його зберігати цю інформацію в цілковитій таємності. Це було надто близько до забороненої теми. Треба припустити, що в ранні роки життя Фрейда були надзвичайно сильні мотиви приховувати деякі важливі етапи його розвитку, можливо, навіть від нього самого.

Я б ризикнув припустити, що це була його *глибока любов до матері*. З іншого боку, як не дивно, Фройд не був людиною, котрій легко було зберігати чужі таємниці. Він справді мав таку репутацію. Можна пригадати, що остаточний розрив з його другом Флісом стався через подібну справу. В мене було багато особистих прикладів цієї досить несподіваної риси Фрейда. Він кілька разів розповідав мені про особисте життя колег те, чого йому не слід було робити. У той час я вибачив його, подумавши, що, можливо, йому було важко і боляче зберігати таку інформацію й що це було полегшенням розповісти щось виняткове сторонньому, чий вихованості він справді міг довіряти. Імовірно, мій здогад тут був не далеким від істини. Цілковито можливо, що збереження його власних таємниць також супроводжувалося певним напруженням, яке він знімав таким непрямим способом.

Коли Джеймс Стрейчі пішов навчатися у Фрейда, я написав рекомендаційний лист, не зовсім компліментарний, розповівши Фройдю те небагато, що я знав про нього на той момент. Під час розмови Фройд пішов у сусідню кімнату, приніс листа й прочитав його йому вголос. Іншого разу я надіслав Фройдю деяку приватну інформацію про мого пацієнта, якого він лікував, і сказав йому, що важливо, щоб пацієнт не знав про нашу бесіду. Він відповів мені, запевняючи, що залишить цю інформацію при собі, але незабаром я отримав гнівного листа від пацієнта, який скаржився на мій учинок.

Тяжіння Фрейда до простоти перед складністю була тісно пов'язана з двома іншими рисами його особистості: його неприязню до формальності та його нетерпінням стосовно обмежень. Залишки колишнього ставлення можна пояснити тим, що він виховувався у бідному оточенні з обмеженими можливостями для спілкування та здобуття досвіду. В перших листах до своєї майбутньої дружини він кілька разів зізнавався, що відчуває неповноцінність через те, що не здобув суспільних привілеїв і не почувався компетентним у мистецтві галантності. Однак у пізніші роки він, очевидно, подолав такі труднощі, і, хоча навряд чи хтось міг би подумати про нього як про людину шляхетну, він був здатним на витончені вчинки, до прикладу, здійснити подарунок зі своєї дорогоцінної колекції, його соціальні манери були бездоганними. (Можливо, тут слід зробити виняток для його звички розмовляти та плюватися, спричиненої його хронічною нежиттю та надмірним курінням. Західні

пацієнти, які не звикли до такої поведінки, могли бути стурбовані цим, після чого Фройд докоряв їм за їхню гидливість.)

Ні, причина значно глибше, і можна легко виявити два джерела його неприязні. Однією з них була його *пристрассть до простої і прямої правдивості* без будь-яких компромісів. Зрештою, існує деяка атмосфера фальші чи навіть лицемірства, яка нерідко присутня під час офіційних подій, таких як весілля, де можна висловити тільки найсвітліші побажання, або бенкети на честь шановних колег, де розпорядком дня є лише щедра похвала. Можливо, ще сильнішою була огида Фройда щодо певних очікувань до людини, де спонтанність акту обов'язково порушується. Він любив робити приємні речі цілком за власним бажанням і, якщо була змога, несподівано. Тоді, зі своєю абсолютно спонтанною та ввічливою манерою, він був найкращим, а тепло дружельності, яке він висловлював, було незабутнім. Це ставлення узгоджується з його глибокою любов'ю до незалежності, з його неприязню до певних очікувань чи наказів щось зробити, коли його свобода дій будь-яким чином обмежується.

Неприязнь до складності та штучних обмежень мала розгалужений вплив на характер Фройда. Йому бракувало терпіння до складних гарантій, особливо юридичних, якими люди часто унормовують стосунки. Якщо вони довіряли одне одному, такі гарантії були зайвими; якщо ні, то жодні запобіжні заходи не відвернуть біди: він був справді обурений, коли почув, що американські психоаналітичні товариства мають звичку наймати юристів для формулювання правил, які мали регулювати стосунки між їхніми членами. Це ставлення було настільки фундаментальним, що створювало досить складні проблеми, коли виникали складніші питання адміністрування. Фройд бачив мало причин для правил у суспільстві, хоча був змушений прийняти короткий перелік норм у статуті для Міжнародної психоаналітичної асоціації. Часом траплялося, що він пропонував якусь дію, котра суперечила певному правилу чи статуту. «Тоді дозвольте нам змінити його; ви можете легко переглянути його знову, якщо хочете». Він часто вважав за краще розрубати гордіїв вузол, ніж розв'язувати його. І все ж мені спадає на думку випадок, який показує, що опис, який я щойно дав, лише напівправа. Наприкінці 1910 року Юнг зробив конче розумну пропозицію об'єднати *Correspondenz-*

Blatt (кореспонденційний лист) у новий *Zentralblatt* (центральну газету) і щоб це також звільнило *Jahrbuch* (щорічник) від завдання перегляду літератури, пропозиція, яка невдовзі була реалізована. Фройд, однак, заперечив, зауваживши, що такі дії суперечили б статуту Міжнародної асоціації і що вони повинні чекати до наступного Конгресу, щоб отримати дозвіл на зміни.

Більш законослухняні люди могли б витлумачити таку позицію Фройда як чисте свавілля, що було б несправедливим епітетом. Вона була зумовлена благими намірами. Його хвилювало те, що ми повинні зберегти свободу приймати будь-яке рішення в будь-який момент, який вважаємо найкращим, і це не повинно регулюватися фіксованим правилом. Проте були й інші випадки, як, скажімо, посилення на інших аналітиків у його працях, де це не могло бути поясненням. У той час як у своїй неврологічній роботі бібліографічні посилання Фройда були скрупульозно точними та вичерпними, коли справа дійшла до його аналітичних робіт, це більше не було так. Ранк якось жартома зауважив, що Фройд роздавав посилання на праці інших аналітиків за тим же принципом, що імператор роздавав нагороди відповідно до настрою та фантазії моменту. Більше того, він би їх перерозподіляв. Я пам'ятаю, як він зіслався на мій важливий висновок у книзі, яку прочитав як рецензент, але в той момент я був у немилості.

Джерело цього очевидного свавілля походило з украй несподіваного аспекту в особистості Фройда, *його чорно-білого судження про людей*. Це неочікувано, тому що ніхто не знав краще, ніж Фройд, з чого саме постає суміш хороших і поганих характеристик. У його свідомому житті і, безсумнівно, ще більшою мірою в несвідомому, вони для нього здебільшого поділялися на хороших і поганих, або, можливо, точніше – на улюблених і нелюбимих, причому з дуже незначною відмінністю. Одна й та сама людина час від часу могла переходити з однієї категорії в іншу. Ще дивнішим для такого видатного психолога був факт, з яким ми всі погоджувалися, що він також був убогим *Menschenkenner*, тобто поганим суддею людей. Вірогідно, не варто називати це дивним, оскільки дві характеристики йдуть разом. Це була повага, і ще одна не менш важлива риса, коли емоції Фройда могли вплинути на його інтелект. Це тема, до якої ми повернемося пізніше.

Тепер я хотів би розглянути, який аспект правди може бути в деяких негативних

коментарях, здійснених стосовно особистості Фройда. Я кілька разів читав, що він був песимістом, зарозумілим і таким неприязним, що завжди мусив сваритися з друзями. Про ці звинувачення можна багато сказати, і я розберу їх почергово. Питання, яке мені найчастіше ставили про Фройда, це те, *як працювати з такою людиною*. Це питання, на яке вельми просто відповісти. Мені завжди видавалося, що з ним легко і приємно працювати, і я впевнений, що будь-хто інший у подібному становищі сказав би те саме. Він був надзвичайно життєрадісним, приємним і кумедним компаньйоном, і рідко критикував плани, які ми перед ним ставили. Час від часу, і це правда, можна було зіткнутися з одним із його упереджень, і вони могли бути настільки непохитними, що нічого не можна було вдіяти, крім як іти іншим курсом. І він явно був схильний до розважальних, подекуди смішних, упереджень. У першому листі до Абрахама він зізнався: «Ви повинні знати, що я маю схильність вигадувати забобони і дотримуватися їх, але це ніяк не вплине на наші особисті стосунки».

Тепер щодо його передбачуваного песимізму. Він, зазвичай, був життєрадісною людиною, тож найгірше, що можна було припустити, це те, що, можливо, він був одним із тих «веселих песимістів», з якими ми знайомі в житті; це справді була фраза, яку він неодноразово використовував, щоб описати себе. Але на ділі це не було правдою. Правильне слово, звичайно, «реаліст», людина, вільна від ілюзій. Звісно, можна песимістично ставитися до самого життя або до людей. Перше означає, що людина не насолоджується життям і воно становить мало цінності для неї. Це, вочевидь, не вірно стосовно Фройда, оскільки він мав величезну здатність до насолоди. Правдою є те, що він вважав життя за своєю суттю складним, а не легким, як навчив його власний досвід – перш за все треба було *витерпіти*. Якщо хтось досяг успіху в терпіннях, він отримував багато задоволення, і життя було вповні варте того, щоб його прожити. Можемо звернутися до його невеликого есе на тему «Минучість», де він описав як безглузду ідею про те, що добрі речі життя втрачають свою цінність через непостійність, з цього приводу він зауважив таке: «якщо вони тривали хоча б хвилину, то точно були хорошими».

Коли мовиться про людське буття, відповідь на це питання не така проста. Люди схильні називати песимістом кожного, хто не має

ілюзій. Фройд міг би претендувати на епітет під цим визначенням, оскільки небагато людей були настільки позбавлені ілюзій, як він. На його думку, у світі були справді благородні творіння зі «щирого золота», але вони були в меншості. Інші були не такими хорошими, якими здавалися, хоча тиск оточення міг змусити їх поводитися досить добре: щойно зміняться обставини, зміниться також їхня поведінка. Фройд міг бути терпимим до цієї більшості з їхніми слабкостями, але не міг захоплюватися ними.

А як відносно майбутнього людства? Тут ми торкаємося характерного ставлення Фройда до часу. *Він жив сьогоднішнім*. Незважаючи на його захоплення минулим як окремих людей, так і людської раси, і віру в те, що, лише вивчаючи його, можна дізнатися щось цінне й корисне, він, здавалося, більше не цікавився власним минулим і ніколи не говорив про це. Особисто для нього сьогоднішнього мало значення, включаючи, звичайно, будь-які плани на найближче майбутнє. Щодо майбутнього загалом, я не думаю, що він надто цим переймався. Він настільки усвідомлював його непередбачуваність, величезну складність як матеріальних обставин, так і психологічних мотивів, що спекулятивні міркування про таке було, в його розумінні, марною тратою часу. Однак у нього не було причин для песимізму відносно цього. В листі до Рейка він писав: «Хоча я погоджуюся з вашим судженням про світ і нинішню расу людей, я не можу, як вам відомо, вважати ваше песимістичне неприйняття кращого майбутнього виправданим».

3. Фройд був за будь-які очевидні соціальні реформи, але в довгостроковій перспективі він не був упевнений, що вони створять справді успішну цивілізацію. Треба було щось більш радикальне, а він належав радше до революціонерів, ніж до реформаторів. Почасти він задавався питанням: чи зможе інший вид істот замінити людство і створити кращу форму соціального життя? В інший час він вважав, що селекційне розведення – це найкраща надія. Але факт залишається фактом: він радше сподівався, ніж впадав у розпач. Бо така була його особистісна природа.

Зарозумілий – справді абсурдне слово для Фройда. Якби хтось бажав, можна було б використати слово *самовпевнений*, щоб описати наполегливість, з якою він тримався своїх важко завойованих переконань, але було б неправдою сказати, що вони були непорушними і не підлягали перегляду. Поступовий

шлях, яким Фройд пробувався в невідоме, і зміни, викликані його висновками, чисельність яких збільшувалася з досвідом, стали фактами історії. Для будь-якої великої людини науки не потрібно було б просто бути іншим, аніж скромним. Фройд колись писав: «Той, хто починає досліджувати чудове сплетіння всесвіту та його незмінні закони, незабаром забуває про себе». Перед лицем величезної невідомості ставлення Фройда не могло бути іншим, ніж ставлення Ньютона з його камінчиками на березі знання. Він знав, що зробив кілька «починань» і відкрив кілька шляхів, але куди вони могли привести, він не міг висновувати і не намагався. Це знову означало б марне завдання – пророкувати майбутнє. Він не був настільки філософом, щоб уявити, що здатний побудувати будь-яку завершену систему мислення, адже його «починання» далекі від чогось подібного. Звісно, це не заважало йому відчувати особисту прихильність до того, що він створив, так, ніби це було його дитиною. Віра у всемогутність істини в довгостроковій перспективі дала йому відчуття життєздатності своїх висновків. Неосвічена критика ззовні його не турбувала, він визнавав її швидкоплинність. Тільки коли він відчув зсередини, що існує небезпека знищення його творіння, він лише раз у своєму житті кинувся на його захист. Однак наприкінці першої війни, дізнавшись про прогрес, досягнутий його ідеями в далеких країнах, він відчув певність щодо їхнього майбутнього. Тоді він писав Ференці: «Психоаналіз зараз рівний усім небезпекам».

Я дуже сумніваюся, що Фройд коли-небудь вважав себе великою людиною, або що йому коли-небудь спадало на думку порівняти себе з людьми, яких він вважав великими: Гете, Кантом, Вольтером, Дарвіном, Шопенгауером, Ніцше. Марі Бонапарт якось сказала йому, що вважає його сумішшю Пастера і Канта. Він відповів: «Це дуже приємно, але я не можу погодитися з вашою думкою. Не тому, що я скромний, зовсім ні. Я маю високу думку про те, що я відкрив, але не про себе. Великі відкривачі не обов'язково є великі люди. Хто змінив світ більше, ніж Колумб? Ким він був? Авантюрист. У нього був характер, це правда, але він не був великою людиною. Отже, ви бачите, що можна відкрити великі речі без ідеї про велич відкривача чи винахідника, що справді чудово». Іншого разу вона назвала його г е н і є м. Фройд відповів: «Генії нестерпні люди. Варто лише запитати мою сім'ю про те,

як легко зі мною жити, тому я точно не можу бути генієм». В одному він завжди був упевнений: у нього слабкі інтелектуальні здібності. Було так багато речей, до прикладу, в математиці чи фізиці, хоча він знав, що ніколи не зможе зрозуміти те, що так багато інших могли зробити з легкістю.

Чи був Фройд амбітною людиною? В буденному розумінні ні. Соціальний престиж і титули за своєю суттю не були важливими, хоча академічні досягнення могли допомогти у професії та популяризації психоаналізу. Сама по собі слава не становила великої цінності, а її значення для нього полягало у стрімкішому поширенні ідей. Його *амбітність*, якою б вона не була, зосереджувалася на бажанні, щоб ті ідеї, яким він надавав велике значення, були прийняті.

Йому хотілося бути достатньо заможним, щоб віддаватися своїй пристрасті до подорожей і вивчення античності, але, очевидно, про це не могло бути й мови і це не можна було назвати амбіцією. Він знав, що мусить важко працювати до кінця, щоб просто заробити на життя, тому ніколи не прагнув грошей як таких. Думка про Нобелівську премію стала бажанням, але ніколи не надією лише з матеріальної причини, що це врятувало б його від примари банкрутства, яку він бачив попереду під час війни і яка ближче до її завершення була занадто близько.

Термін «неприємний» ні на мить не міг застосовуватися для опису Фройда будь-ким, хто знав його чи навіть мав досвід його ввічливого прийому. Лише на кількох фотографіях він усміхається. Чомусь він дуже не любив, коли його фотографували, можливо це було занадто «формально», і завжди хмурився, коли бачив спрямовану на нього камеру; іншою причиною була його неприязнь до своєї старіючої зовнішності, мотив, який діяв навіть тоді, коли йому було лише п'ятдесят два. Тому найкращі його фотографії – це моментальні знімки, зроблені, коли він не знав; його син Олівер був експертом у цій грі.

Стосунки людини з друзями – це сфера, де обов'язково розкриваються важливі сторони її особистості. Фройд мав *багату та складну особистість*, що, до речі, могло бути однією з причин його прихильності до простоти. Його стосунки з друзями не завжди були простими. Якби їх можна було охопити словом «сварливий», яке іноді застосовували до нього опоненти, завдання біографа було б набагато легшим. І те, що він не міг підтримувати

дружні стосунки, заперечується тим простим фактом, що, окрім мене, ще живе багато людей, щоб заперечити це. Фройд усе своє життя мав кількох близьких особистих друзів із свого соціального кола, Оскар Рі та Кенігштайн були хорошими прикладами. Вони були зовсім не пов'язані з його роботою, і, мабуть, з цієї причини дружба, здається, завжди йшла гладко. Я не знаю ні про якісь сварки між ними, ні про розриви такої дружби. Фройд було легко підтримувати ці стосунки, оскільки він ніколи не спокушався зробити щось, що викликає ворожість. Тут цілком можна сказати дещо про його *моральну природу*. Яким би не було джерело цього, сам Фройд постійно був спантеличений цією значущою проблемою, а саме тим, що надлишково моральне ставлення було настільки глибоко вкорінене, що здавалося частиною його початкової природи. Він ніколи не сумнівався в правильності поведінки. Це було настільки очевидно, що його улюбленою цитатою був вислів Ф.Т. Вішера: «Моральність є самоочевидною». Лише наприкінці життя Фройд зміг пролити світло на походження моральних почуттів.

Листування з Патнемом було дуже показовим щодо його ставлення до моралі. У 1915 році Фройд прочитав нещодавно опубліковану книгу Патнема під назвою «Людські мотиви». Він одразу писав про це Ференці: «Це хороша і правильна книга, але сповнена релігійного почуття, яке я непереможно мотивований відкинути. З психічної реальності наших ідей він безпосередньо висновує про їх матеріальну реальність, а отже, про Бога».

Це був його лист до Патнема в книзі від 8 липня 1915 року.

«Шановний докторе Патнем,

Ваша книга нарешті прибула, задовго після того, як її аносували. Я ще не дочитав її до кінця, але я прочитав найважливіші для мене розділи про релігію та психоаналіз і піддався пориву написати вам про це.

Ви точно не вимагатимете від мене похвали та визнання. Приємно думати, що це справить враження на ваших співвітчизників і водночас зламає їхній глибоко вкорінений опір. На 20-й сторінці я знайшов уривок, який маю вважати найбільш застосовним до себе: «Привчати себе до вивчення незрілості та дитинства перед тим, як приступити до вивчення зрілості та дорослості, часто означає звикнути до небажаного обмеження нашого бачення з огляду на масштаб справи, за яку беремося».

Я визнаю, що це мій випадок і що я вповні некомпетентний оцінювати інший бік справи. Мабуть, я використовував цю однобічність, щоб побачити те, що приховано, від чого інші люди знали, як триматися подалі. Це лише виправдання моєї захисної реакції. Зрештою, однобічність мала свою користь.

З іншого боку, те, що аргументи на користь реальності наших ідеалів не справляють на мене ніякого глибокого враження, ні про що не свідчить. Я не можу знайти жодного переходу від факту, що наші ідеї досконалості мають психічну реальність, до віри в їх об'єктивне існування. Ви, звісно, знаєте, як мало можна очікувати від суперечок. Додам, що я зовсім не боюся Всевишнього. Якби ми колись зустрілися, я мав би більше дорікань до Нього, ніж Він до мене. Я б запитав Його, чому Він не дав мені кращого інтелектуального інструментарію, і Він не міг покаржитися, що я не найкращим чином використав свою передбачувану свободу. (До речі, я знаю, що кожен з нас є фрагментом життєвої енергії, але я не розумію, яке відношення енергія має до свободи, тобто до відсутності спричинювальних чинників.)

Я повинен сказати вам, що завжди був незадоволений рівнем своєї обдарованості і точно знаю, яких талантів мені бракує, але я вважаю себе дуже моральною людиною, котра може підписатися під чудовою сентенцією Т. Вішера: «Те, що є моральним, є самоочевидним». Я вважаю, що за почуттям справедливості та поваги до інших, а також тим, що мені не подобається змушувати інших страждати чи використовувати їх, я можу порівняти себе з найкращими людьми, яких я знав. Я ніколи не робив нічого поганого або зловмисного і не можу знайти жодної спокуси зробити це. Я сприймаю ідею моралі, про яку ми говоримо, у її соціальному значенні, а не в сексуальному. Сексуальна мораль у суспільстві, у своїй найрадикальнішій формі, американській, видається вкрай презирливою. Я виступаю за незрівнянно вільніше статеве життя, хоча сам дуже мало користувався такою свободою: лише настільки, наскільки вважав це допустимим.

Публічність і галасливість, з якою висуваються моральні вимоги, часто справляє на мене неприємне враження. Те, що я бачив стосовно релігійно-етичних розмов, не було аж ніяк принадним. [Тут нявне відверте посилення на Юнга.]

Однак я бачу один пункт, у якому можу з вами погодитися. Коли я запитую себе, чому

я завжди поводився чесно, готовий жаліти інших і бути добрим, де це було можливо, і чому я не відмовився від цього, коли помітив, що таким чином людина завдає шкоди собі і стає ковадлом, адже інші навколишні жорстокі та не заслуговують на довіру, тоді я не маю відповіді. Розумним це, звичайно, не було. У юності я ніколи не відчував жодних особливих етичних прагнень чи будь-якого задоволення від висновку, що я кращий за більшість інших людей. Ви, мабуть, перша людина, якій я про це зізнався. Тож можна навести лише мій випадок, щоб ви переконалися, що прагнення до ідеалу є невід'ємною складовою нашої конституції. Якби тільки більше цієї цінної конституції спостерігалось в інших! Я маю потаємне переконання, що якби хтось володів засобами вивчення сублімації інстинктів так само старанно, як і їх придушенням, можна було б знайти цілком природні психологічні пояснення, що зробило б Ваше філантропічне припущення безкорисним. Але, як уже сказано, я нічого про це не знаю. Чому я і, до речі, мої шестеро дорослих дітей також повинні бути абсолютно порядними людьми, для мене зовсім незрозуміло. Є ще одна рефлексія: коли знання людської душі настільки недосконале, що навіть мої убогі здібності спромоглися зробити такі багаті відкриття, очевидно, передчасно приймати рішення «за» чи «проти» таких припущень, як ваше.

На даній момент психоаналіз сумісний з різними світоглядами. Але чи він сказав своє останнє слово? Зі свого боку, я ніколи не був стурбований будь-яким всебічним синтезом, але завжди лише з певною точністю. Це заслуговує на те, щоб усе інше було принесено в жертву до нього.

З повагою, Фройд»

Але Фройд добре знав, що впевненість, яку пропонує наука, далека від абсолюту, і він різко відрізняв її від упевненості, котрої так багато людей жадає. Одного разу Марі Бонапарт дала йому почитати твір Пуанкаре «Центр науки» і зауважила: «Ті, хто перед усім прагне впевненості, насправді не люблять істини». На що Фройд відповів: «Так, це вірно. Я теж десь говорив про це, хоча й в інший спосіб. Посередні уми вимагають від науки певності, якої вона не може дати, своєрідного релігійного задоволення. Тільки справжні, рідкісні, доконче наукові інтелектуали, можуть терпіти сумніви, які супроводжують усі наші знання. Я завжди заздрю фізикам і математикам, які можуть «стояти на твердій землі». Я ж ширяю,

так би мовити, у повітрі. *Психічні події здаються незмірними і*, ймовірно, завжди будуть такими». Що стосується моралі, Фройд вважав би деонтологічний факультет університету, який існує сьогодні, зовсім зайвим.

Труднощі у стосунках із Фройдом могли виникати лише тоді, коли друзі були водночас і співавторами його наукової **р о б о т и**. Сама спільна робота викликала такі глибокі емоції, що складнощі могли поставати з обох сторін. Інший аналітик може зіткнутися із власними емоційними перепонами, які спотворять його уявлення про проблеми, властиві суб'єкту. Для Фройда його відкриття означали щось таке *невимовно дорогоцінне*, що він неминуче був чутливим до будь-якого викривлення через невміле поводження з ним. Імовірно, він міг би впоратися з цим об'єктивно, якби подальші ускладнення не зростали через його емоційне ставлення до помічників загалом. З одного боку, він приймав їх тепло, і вони мали для нього важливе значення, поза межами їх практичної цінності, але з іншого – це актуалізувало його чутливість до ризику їх втрати. Незабаром після того, як навколо нього почали збиратися такі друзі, він написав Ейтінгтону: «Прихильність групи сміливих і розуміючих молодих людей є найціннішим подарунком, який приніс мені психоаналіз». А до Абрахама він апелював: «Я завжди шукав друзів, які б не хотіли спочатку експлуатувати, а потім зраджувати мене». Листи Фройда сповнені таких зауважень. Після заснування Комітету стало очевидно, що до природного задоволення від дружби додається елемент заспокоєння. Будь-які сумніви, які були у Фройда відносно його роботи, або страхи про його подальшу долю тепер, можна було вгамувати. Він мав подібне ставлення до Юнга раніше, але з сумними результатами. Ця потреба заспокоєння, хоча вона зовсім не була вираженою у Фройда в той період його життя, мабуть, викликала давніші й набагато серйозніші емоції подібного гатунку. В той час у Брейера й особливо у Флісса потреба супроводжувалася ще двома тривожними наставленнями: залежністю та відповідною переоцінкою іншої людини. Як він сам кілька разів зауважив, вони виходили із жіночої сторони його природи. Тенденція до переоцінки певною мірою зберігалася, однак і частково пояснила його недоліки як Menschenkenner (убогого судді людини). Це було проявлено в Адлера та Юнга, а також певною мірою у Ференці, Зільберера і Тауска. Ризик наступного розчарування був неминучим. Віро-

гідно таке ставлення фундатора психоаналізу виникло через деяке зниження впевненості у собі; вочевидь, ці дві тенденції розвивалися пліч-о-пліч. Одного разу він зауважив Френці, що подолання своєї «гомосексуальності» принесло йому більшу самозалежність. Така позиція мала відображення в *коливаннях внутрішнього маятника* між надмірною довірливістю та недовірою до інших.

Нелюбов Фрейда до залежності та обмеження його свободи дій, навіть правилами, які він, можливо, встановив сам, усе ж була набагато сильнішою, ніж щойно згадана протилежна тенденція. *Свобода і незалежність були для нього джерелом життя.* У своєму попередньому житті він ненавидів залежність своїх доходів у практикуванні від доброї волі інших лікарів, яких частіше за все він мало поважав. Його завжди сповнювало сильне бажання бути економічно незалежним. Він не хотів нікому нічого бути винен. Цілком можливо, що його неспроможність протягом багатьох років повернути Брейеру те, що він позичив у нього у свої двадцять років, була настільки ж важливою, як і будь-який інший фактор для розриву між ними. Коли я одного разу запитав його, чому він так *переймається старістю*, він сказав, що це тому, що вона узалежнює його від інших; і, як приклад, навів те, що він більше не міг самостійно підняти чи опустити вікно залізничного вагона і мусив попросити когось іншого зробити це за нього. Треба припустити, що ця риса наполягати на тому, щоб усе робити самому і керувати своїми справами без будь-якої допомоги чи втручання, була розвинена вельми рано у житті, мабуть, у дитинстві. Можливо, *у його ставленні до допомоги була певна недовіра.* Він часто висловлював думку, що життя, по суті, було важким, що потрібно було заробити собі кожну отримувану насолоду, маючи на увазі, що, якщо хтось прийме щось хороше як послугу з рук іншого, то, імовірно, пізніше пошкодує про це чи, принаймні, платитиме за це значну ціну; так що краще було не узалежнюватися. Ми знаємо, що його ранній життєвий шлях був надзвичайно важким; він точно не був розпеченим улюбленцем долі.

Фрейд казав, що чергування любові і ненависти могло впливати на його взаємини із чоловіками і, безсумнівно, іноді мало **вплив**. Однак така тривожна амбівалентність ніколи не хвилювала його у стосунках із жінками, де його ставлення було набагато послідовнішим. Висновувати про це доволі складно. Статус

жінки у суспільстві зазнав таких надзвичайних змін в історії людства, що становище, яке панує за останні п'ятдесят років, можливо, не є таким постійним, як нині припускається. Ставлення Фрейда до **жінок** слушно було б назвати досить старомодним. І було б простіше пояснити це його соціальним оточенням і періодом повсякдення, у якому він зростав, а не будь-якими особистими чинниками. Якою б не була його інтелектуальна думка з цього приводу, в його творах і листуванні існує багато індикаторів, що вказують на його емоційне ставлення. Сказати, що він вважав чоловічу стать «володарями творіння» (творцями всього), було б сильним перебільшенням, оскільки у його натурі не було відтінку зарозумілості чи зверхності. Справедливим буде зауваження, що *він вважав головною функцією жінок бути ангелами-служителями для потреб і комфорту чоловіків.* Його листи і любовний вибір ясно вказують, що у його свідомості був лише один тип сексуального об'єкта – ніжний, жіночий. Незважаючи на те, що жінки належали до слабкої статі, він зазначав, що вони кращі й етично благородніші за чоловіків; є свідчення про те, що він хотів перейняти від них деякі з цих якостей. Немає сумніву, що Фрейд бачив психологію жінок більш загадковою, ніж психологію чоловіків. Одного разу він сказав Марі Бонапарт: «Велике питання, на яке ніколи не було відповіді і на яке я досі не зміг відповісти, незважаючи на мої тридцятирічні дослідження жіночої душі, таке: *«Чого хоче жінка?»*».

Фрейд також цікавився іншим типом жінок, себто більш інтелектуальними і, можливо, маскулініними, які кілька разів відігравали важливу роль у його житті. Супутниці його друзів-чоловіків були хоч і кращого калібру, але вони не приваблювали його еротично. Найважливішими з них були насамперед його невістка Мінна Бернайс, потім у хронологічному порядку: Емма Екштайн, Ло Канн, Лу Андреас-Саломе, Жоан Рів'єр, Марі Бонапарт. Фрейд особливо захоплювався видатною особистістю та етичними ідеалами Лу Андреас-Саломе, які, на його думку, були набагато вищими за його власні.

Фрейд був досить дивним моногамом. Про небагатьох чоловіків можна сказати, що вони проходять усе життя, не будучи серйозно еротично зворушеними жодною жінкою, окрім однієї-єдиної. Проте, здається, це було правдою стосовно Фрейда, оскільки треба врахувати, що миттєве хвилювання через Гізелу

Флусс у шістнадцять років було радше інтенсивною фантазією, ніж свідомим потягом. Таким чоловікам справді пощастило, якщо все йде добре з «великим» вибором, як це сталося із Фройдом; однак чи можна вважати їх представниками справжньої нормальності чоловіків? – це питання, на яке може відповісти лише соціальна чи психологічна антропологія. Відмінність Фрейда від середньостатистичного чоловіка в цьому відношенні, а також його *яскраво виражена психічна бісексуальність*, цілком могли певною мірою вплинути на його еротичні погляди, про що слід пам'ятати, оцінюючи їх.

Фройд, безсумнівно, був надзвичайно привабливим для представників обох статей, і це, звичайно, не можна віднести лише до чарівності чи галантності. Жінки, навіть ті, хто знали його ледь-ледь, часто не могли встояти перед його особливим поєднанням впевненої сили з незмінною уважністю й ніжністю; *то був чоловік, якому можна довіряти*. Вони були вражені його явним інтересом до їхньої особистості. Чоловіки здебільшого також були вражені його рішучістю, справжнім образом батька, його трансцендентним знанням і доброю толерантністю; він був просто людиною, на яку можна було рівнятися і навіть узяти за взірць.

Більшість учнів Фрейда називали його впертим дуалістом; якби він був філософом, він точно не був би моністом і не почувався б комфортно у плюралістичному всесвіті Вільяма Джеймса. Всю його роботу пронизує те, що Гайнц Гартманн назвав «дуже характерним типом *діалектичного мислення*, яке має тенденцію створювати теорії на взаємодії двох протилежних сил». Звичайно, це було найбільш виражено у його основних класифікаціях: любовний голод, Его-сексуальність, аутоеротизм – гетероеротизм, Ерос – Танатос, життя – смерть тощо. Я пам'ятаю, яким чужим це здавалося мені, оскільки я виховувався в біологічній школі, де інстинкти розглядалися множинно. Але ту саму прихильність до протилежностей можна віднайти знову і знову: любов – ненависть, ексгібіціонізм – скопофілізм і т. ін. Здавалося, ніби Фройд було важко обдумувати будь-яку тему, якщо він не міг розмежувати її на дві протилежності, і ніколи більше, аніж на дві. Те, що між двома протилежними силами у свідомості існував фундаментальний **к о н ф л і к т**, було для нього очевидним фактом.

Природно виникає спокуса співвіднести цю тенденцію з її проявами в особистості Фрейда.

Відбулася боротьба між науковою дисципліною та філософськими спекуляціями; його пристрасний любовний порив і його надзвичайно сильне сексуальне придушення; його енергійна мужність, яка просвічує всі твори, і його жіночі потреби; його бажання створювати все самому та прагнення отримувати стимули від інших; його любов до незалежності та його потреби в залежності. Але такі думки, безумовно, несуть ризик фальсифікації через спокусу спрощених рішень. Проте у зв'язку з цим я не можу не згадати, що Фройд якось сказав Юнгу, що якби він колись страждав від неврозу, то був би невроз нав'язливого типу. Це означає, як учив нас сам Фройд, *глибоку амбівалентність між почуттями любові та ненависті*, і багато чого у його самоописах, безсумнівно, узгоджується з цим.

Я візьму на себе сміливість відтворити деякі уривки з оцінки особистості Фрейда, яку я написав незабаром після його смерті. Вони містять погляди, які вкрай потрібно опублікувати, і я вважаю, що просте перефразування їх нині може лише зашкодити якості викладу.

«Майбутні покоління психологів вочевидь захочуть знати, яка це була людина, котра після двох тисяч років марних зусиль зуміла виконати Дельфійський наказ (*стадородавню грецьку заповідь, що викарбувана на стіні біля входу до храму Аполло у місті Делфі*): «Пізнай самого себе». Їхнє бажання не буде простою цікавістю; вони зрозуміють, що знання особистості Фрейда наблизить їх до джерела натхнення його досягнень. Крім того, вони матимуть справедливий науковий інтерес у спробі *осягнути точний баланс психічних енергій*, які дозволили йому здійснити його геркулесову мрію. У Геркулеса справді був цей баланс. Небагато з людей, якщо такі взагалі були, змогли зайти так далеко, як він, на шляху самопізнання і самовладання, навіть за допомогою піонерського факела, який він забезпечив своїми методами та попередніми дослідженнями й навіть за неоціненної допомоги років щоденної особистої роботи з досвідченими наставниками. Як одна людина змогла прокласти весь цей новий шлях і подолати всі труднощі без сторонньої допомоги, повинно завжди залишатися приводом для подиву. Це було найближче до чуда, яке може досягти людський потенціал і це безумовно, перевершує навіть найвидатніші інтелектуальні досягнення в математиці та чистій науці. Коперник і Дарвін наважувалися дивитися в очі небажаним істинам зовнішньої реальності, але зіткнулися з

правдою внутрішньої реальності вартує стількох зусиль, що лише рідкісні смертні могли б актуалізувати їх без сторонньої допомоги.

Безперечно, багато якостей сформулювали такий оригінальний розум, як у Фройда. Проте він володів окремими помітними рисами настільки майстерно, що вони, звичайно, зіграли визначальну роль у здійсненні його творчої праці. Таким чином, вони заслуговують на те, щоб їх висвітлили в особливий спосіб, хоча тут було б недоречно висловлювати здогади про їх походження чи внутрішнє значення. Ми знаємо, що лише інтелектуального таланту недостатньо для ендопсихічного дослідження. Зрозуміло, що Фройд володів ним неперевершено, хоча сам не дуже його поцінував. Ми радше шукаємо те, що можна назвати рисами характеру, і тут Фройд також був видатним. Якби комусь довелося поставити одну із цих рис вище всіх інших, імовірно, це була б *дивовижна інтелектуальна мужність*, яку виявив Фройд, тобто найрідкісніша та найбільш трансцендентна форма мужності. Коли він знову і знову стикався з *темним невідомим* й, очевидно, непізнаваним, то завжди прагнув рухатися вперед, не лякаючись того, з чим він міг зіткнутися, і сам перебував на незвіданій території без попередника чи супутника, з яким можна було б поділитися своїми сумнівами. Він володів рисою-якістю інтелектуальної сміливості у найвищому сенсі. Жах, страх, огида до одкровень, осмислених у глибинах його власного розуму чи його пацієнтів: ніщо не стримувало його, а найменше – це розуміння того, що саме колеги подумують про відкриття. Мабуть, найважчою перешкодою для подолання був не сам зміст несвідомого матеріалу, а незвичайна форма, якої він набув. Ніколи раніше ніхто не наважувався прочитати розуміння і сенс у ментальних процесах, які так відверто ігнорували всі розумові закони логічного викладу. Уявіть собі, що ви зустрічаєтеся з расою істот, чий розум був позачасовим, не мав концепції негативу, був досить нечутливим до суперечливих зіставлень і які виражали себе за допомогою дивних засобів переміщення, згущення, примітивного символізму та всіх інших механізмів, з якими Фройд нас познайомив. Скільки дослідників у цій ситуації ризикнули б подумати, що можна виявити зміст у такій беззмістовній плутанині? Більше того, стосовно матеріалу, про який мовиться, себто снів, невротичних і психотичних фантазій тощо, він був заздалегідь запевнений усіма авторитетними фахівцями,

що така праця – безглузда, будучи змішаним продуктом безладу в сам орган чуття – мозок; зрештою, Фройд отримав освіту не як психолог чи міфолог, а на принципах ортодоксальної неврології, однак, не злякавшись цієї упередженості, він вирішив дослідити самі факти і не дозволити нічому, крім їхніх доказів, впливати на його висновки.

Те мало, що ми знаємо про *інтелектуальну сміливість*, рису-якість, яку так рідко можна зустріти навіть серед видатних людей, указує на те, що вона дуже споріднена зі скептицизмом. Ті, хто нею володіє, не сприймають речі як належне, і на них не впливає думка інших. Вони воліють притримати своє судження, доки не зможуть особисто дослідити справу та сформулювати власну думку. Байдушність Фройда до поглядів інших людей була однією з його найрозвиненіших рис, настільки вражаючою, що її спостерігали у звичайному житті ті, хто зустрічав його навіть випадково. Певні аспекти його особистості розкриваються у тому, як він наполягав на ухваленні незалежного рішення навіть у дрібницях, причому вони були настільки яскраво виражені, що викликали епітети «метеорологічний», «підозрілий» або навіть «упертий» у тих, хто його недолюбував. Водночас його друзі радше говоримуть про його рішучість, визначеність чи незалежність духу. Як би там не було, цікаво, що в рідкісних випадках слабкі натяки виявлялися якраз на протилежні якості, а саме на довірливість чи навіюваність, так що можна було б задатися питанням: чи не була його яскраво виражена незалежність частково розвинутою як реакція до деяких ранніх схильностей такого характеру? Проте не може бути жодних сумнівів щодо великої цінності цих двох властивостей – незалежності та скептицизму, – таких потрібних для його наукових пошуків і для життя першопрохідця.

Проста схильність сумніватися та ігнорувати загальноприйняті думки сама по собі не може призвести до оригінальності у будь-якому сутнісному вимірі, а здатна завершитися лише соціальною ексцентричністю. Вона стосується *справжньої оригінальності* лише тоді, коли поінформована, тобто у випадку, коли скептицизм ґрунтується на деяких об'єктивних знаннях, а не якихось особистих «пунктиках». Для цього потрібні невловимі властивості судження, критичного мислення й особливо самокритики, всіма ними Фройд володів великою мірою. Він мав *розсудливий стиль мислення*, який неупереджено врівноважував

різні міркування і міг за допомогою інтуїтивного відчуття перспективи відрізнити важливе від другорядного, суттєве від неістотного. Під значною оригінальністю мається на увазі щось більше, ніж спалахи інсайтів, якими б блискучими і точними вони не були. У більшості відкриттів Фрейда існують попередники, адже він сам звернув на них увагу – на тих, хто здійснив ту чи іншу вдалу здогадку. Заслуга Фрейда полягала в тому, що він серйозно ставився до своїх нових ідей, докладно їх досліджував, не шкодуючи праці, і не зупинявся, доки не встановив їх на широких засадах співвіднесення з іншими відомими ідеями. Одного разу він порівняв відмінність у цих двох ставленнях до несхожості між випадковим фліртом і відповідальним шлюбом.

Для того, щоб сміливий скептицизм призвів до цінної оригінальності, йому потрібна ще одна примітна якість, окрім судження, а саме *чесність розуму*. У Фрейда ця чеснота була настільки безпосередньою і вродженою, що пронизувала всю його особистість. І він був таким же чесним із собою, як і з іншими. Завжди першим указував на недоліки і помилки у своїй роботі та виправляв їх в інтересах більшої точності, був байдужим до висунутих проти нього звинувачень у самосуперечливості, непостійності чи мінливості. Його чутливість до внутрішнього голосу критики супроводжувалася дивовижною стійкістю до будь-якого зовнішнього впливу чи тиску; тут він виявив моральну мужність перед лицем запеклої опозиції та стійкість у вірності своїм важко здобутим переконанням, що саме собою підносить його набагато вище за більшість сучасників. Чесність у Фрейда була не простою природною звичкою, а активною **любов'ю** до правди та справедливості – Богині Маат, про яку він так тепло писав у своїй останній книзі. Це прагнення зумовило сильну неприязнь до будь-якого обману, двозначності чи лукавства. Навіть найпростіша форма компромісу, риса, яка, безумовно, полегшила б йому життя, була для нього анафемою. Тут він зайшов настільки далеко, що розвинув неприязнь до звичайних формальностей суспільних стосунків.

Хоча Фрейд за своєю природою не був позбавлений здатності до жорстокості та настирливості, мабуть, рано в житті вирішив, що це ті риси-якості, які не можна культивувати. Він, безсумнівно, надавав набагато більше значення мирним заняттям, ніж войовничим. Лише одного разу, на початку своєї кар'єри, він справді

сперечався із опонентом. На всі інші нападки на його роботу – ніхто не мав їх більше за нього – він відповідав так само, як і великий Дарвін, якого він нагадував у багатьох інших аспектах: (мовчки) просто здійснюючи ще одне дослідження. Цю позицію він прийняв як з переконань, так і з темпераменту. Він мало вірив у цінність суперечок у наукових питаннях, помітивши, скільки інших факторів відіграло у цьому роль, окрім удаваного пошуку істини, а саме такі чинники, як бажання особисто довести свою правоту, вибити опонента з дискусії тощо, тому він утримувався від полеміки як від того, що забирає час та емоційну енергію і не наближає до мети. Отож, велич його характеру проявилася як у самій його науковій діяльності, так і в його ставленні до неї. Щодо одного Фрейд був серйозним понад усе, і це стало рушійною силою його життя. Це був *пошук знань*. Його розум був допитливим, а не філософським чи споглядальним. Він вірив, що знання є не просто змертвою думкою, а реальною річчю, і що в межах наших обмежених можливостей багато чого можна досягти. Але він також знав, що для цього необхідна найсуворіша чесність і що для досягнення найвищої мети потрібно бути готовим пожертвувати багатьма іншими речами, не лише часом і нескінченною працею, а й *amour propre* (з фр. – *самоповага, любов до себе*), будь-якою репутацією задля послідовності в розумінні постійності, де будь-яке особисте почуття може стати перешкодою єдиноістинній меті.

У дискусії про *психічну цілісність особистості* завжди варто думати про Фрейда як про її найкращий приклад. Існує загальна згода щодо важливості, яку відіграє «сильне Его» для досягнення психічної цілісності і, без сумніву, Фрейд був ним наділений. Ми знаємо, що це поняття не дуже легко визначити, але воно пов'язане із двома рисами, які знаходимо у постаті Фрейда: толерантність до тривоги, тобто таке володіння нею, що воно мало впливає на когось, й упевнене розуміння реальності.

Понад усе Фрейд був **реалістом**. Плч-о-плч зі здатністю визнавати та протистояти злу життя, чи не найважливішою здатністю його як реаліста виявлялися настільки ж яскраво виражені здібності насолоджуватися його добром. Він був людиною, яка чітко усвідомлювала піднесеність людського існування і розуміла як оцінка дрібних повсякденних речей сприяє гарному життю. Він був навченим стримувати емоції, але його фунда-

ментальна доброзичливість була безпомилковою й постійно оприявнювалася в ненав'язливому стилі. Його великий особистий шарм і легковажна чарівність так часто помічалися навколишніми. Посмішка, ще більш приваблива своєю ширістю, ніколи не віддалялася від його вуст, а прихильність до гумору й дотепність (особливо з іронічним відтінком) були загальноприйнятими серед його друзів. Хоча й не демонстративно, від природи він був наділений глибоким запасом ніжності та доброти. Не дивно, що *він надихав на відданість*.

Неможливо описати особистість Фройда повно, не наголошуючи на тому факті, що він був **є в р е м**. Хоча він ніколи не був ортодоксальним або будь-яким іншим чином релігійним, усе ж тримався разом зі своїм народом, був директором Єврейського університету в Єрусалимі і проявляв інтерес у всьому, що стосувалося долі євреїв. Нацистська нетерпимість до цього позиціювання не пощадила його як і Ейнштейна. Цей факт є більш ніж особистим інтересом, оскільки сумнівно, що без певних рис, успадкованих від його єврейського походження, Фройд міг би виконати роботу, яку він сподіював. Я думаю тут про особливу вроджену проникливість, скептичне ставлення до ілюзій та обману підпінних і рішучу мужність, яка зробила його несприйнятливим до ворожої громадської думки та зневаги його колегами.

Після цієї довгої описової прелюдії я тепер пропоную здійснити відважну спробу наблизитися якомога ближче до *секрету геніальності* Фройда. Вочевидь це сміливе прагнення, яке, однак, може зазнати невдачі.

Повертаючись до нашого початкового запитання про найвидатніші характеристики Фройда, я схилиюся до думки запропонувати на нього власну відповідь. Коли я вперше познайомився з ним, то не міг не помітити таких явних рис-якостей, як його *прямота, абсолютна чесність, толерантність, самобутнє світобачення і принципова доброзичливість*. Але незабаром я також помітив іншу рису, яка була більш властива йому. Це було **с т а в л е н н я** до того, як думки інших людей могли впливати на нього. Він чемно їх слухав, виявляв до них інтерес і часто робив про них проникливі коментарі, але чомусь здавалося, що вони не мали значення для нього. Пересічний критик міг би назвати це ставлення *самовпевненістю*, або навіть зверхнім, але очевидно, що воно означало щось набагато цікавіше.

Ця недоторканість у питаннях думок набагато менше стосувалася питань поведінки. Незважаючи на те, що Фройд мав сильну волю і завжди знав, чого хоче, він був цілком податливий на пропозиції ззовні. Можливо, він не захоче читати доповідь на Конгресі, але його можна перекопати це зробити. Таким чином він завжди підпорядковувався своїм бажанням. Проте поступка з повагою до чужих бажань не завжди була широю; почасти він залишався «все ще при своїй думці». Джеймс Стрейчі розповів мені про досить кумедний приклад цього. Він перекладав уривок про письменника на нещасливе ім'я Луні, який, як казав Фройд, повернув його до думки, що п'єси Шекспіра були написані графом Оксфордським. Стрейчі знав, що вчені вважали це припущення безглуздом і він терпляче пояснив Фройд конотацію імені автора англійською мовою, яка могла лише додати сміхотливості чи глузування і благав Фройда опустити це. Через деякий час Фройд погодився, але, здається, лише для того, щоб пом'якшити те, що він вважав абсурдним упередженням з боку Стрейчі, оскільки в американському виданні він знову вставив це компрометуюче ім'я.

Слово «свавілля» також не є доречним, оскільки це здебільшого стосується активного, наполегливого бажання щось зробити чи отримати. Це навряд чи можна сказати про Фройда. Характерно, що в негативному опорі його воля виявила незвичайну силу. Як тільки його воля була справді визначена, він не рухався чи навіть спрямовувався в якомусь іншому напрямку. «Ні» могло бути для нього сильним словом. У старості він повторював слова «nein, nein, nein» під акомпанемент енергійного похитування головою, що змусило мене подумати, як наполегливо він, мабуть, чинив опір послуху, коли був немовлям.

Фройд мав за своєю природою пластичний розум, який був схильний до найвільніших спекуляцій і відкритий до нових, навіть у край неймовірних, ідей. Але це працювало так лише *за умови, що ідеї надходили від нього самого*, стосовно тих, що пропонувалися ззовні, він часто був непохитним, і вони мали мало сили, щоб змусити його змінити свою думку. Я можу навести приклад з особистого досвіду. Незабаром після війни я вів постійне листування з Ранком і його помічником у питаннях, що стосувалися публікацій. Фройд написав листа, у якому дорікав мені за моє нібито дилетанство і нехтування відповідями на їхні листи та запитання. Я сказав йому, що правда зовсім

інша. Це мене так турбували віденці, що я був змушений запровадити систему не просто датування і нумерації моїх листів, але й нумерації кожного абзацу в надії отримати на нього відповідь, тому я звернувся до його власного досвіду за багато років моєї акуратності у швидкому веденні листування. Все марно. Час від часу він продовжував висловлювати надію, що я стану кращим.

Спочатку я був спантеличений цією несприйнятливостю до зовнішньої думки, поки не натрапив на те, що вважав поясненням цього, яке справді ілюструє наведений вище приклад. Інтуїція, невдовзі підтверджена доказами, підказала мені, що, поряд із великою незалежністю розуму Фрейда та скептичною критикою ідей, існувала також прихована жилка прямо протилежного: *його спротив був захистом від небезпеки надто легко потрапляти під вплив інших*. З пацієнтом, котрого він лікував перед війною, історію життя якого я знав близько, я натрапив на один із випадків, коли він вірив у твердження, які, як на мене, були точно неправдивими, а також, до слова, відмовлявся вірити тому, що було так само правдивим. Джоан Рів'єр розповіла надзвичайний приклад цього поєднання довірливості та наполегливості. Під час її аналізу Фрейд дуже гнівно говорив одного ранку про англійську пацієнтку, яку він щойно бачив, і яка скаржилася на жахливе й насправді фантастично жорстоке поводження, котрого вона зазнала від одного англійського психоаналітика в Іпсвічі. Холодний розум місіс Рів'єр відразу зрозумів, що це була балаганна історія, але вона обмежилася зауваженням, що жодного англійського аналітика з таким іменем не було, що подібних фахівців ніколи не було ні в Іпсвічі, ані в будь-якому місці в Англії за межами Лондона. Це не справило враження на Фрейда, він продовжив свою тираду проти такої скандальної поведінки. Однак невдовзі після цього він отримав листа від Абрахама, у якому мовилося, що він рекомендував проконсультуватися у Фрейда одній англійській леді, котра була диким параноїком і любила вигадувати неймовірні історії про лікарів. Виявилося, що цим злим аналітиком в Іпсвічі був бідний Абрахам!

Існують незаперечні докази цієї легкоковірності, з якою Фрейд доводилося так завзято боротися. Дивно читати, як у дев'яності роки він довго сприймав дивовижні нумерологічні фантазії свого друга Флісса, і я навіть не впевнений, що він коли-небудь повністю звільнився від тривалої віри в них. Тож на гіркому досвіді

він знав, якою мірою на його мислення може вплинути той, хто пробуджує його емоції.

Можливо, менш дивовижним і, звісно, більш доленосним, було легковірне прийняття історій його пацієнтів про спокушання батька, які він розповідав у своїх попередніх публікаціях з психопатології. Коли я коментував своєму другові Джеймсу Стрейчі про довірливість Фрейда, він дуже мудро зауважив: «Нам пощастило, що вона у нього була». Більшість дослідників просто не повірили б розповідям пацієнтів на підставі притаманної їм малоймовірності, принаймні у такому великому масштабі, і відкинули б цю справу як ще один приклад істерії, що не викликає довіри. Фрейд сприйняв їх серйозно, спочатку повірив у їхню буквальну істинність і лише після кількох років роздумів зробив відкриття, що вони являють собою надзвичайно важливі фантазії. Це був початок його усвідомлення важливості *життя фантазії в несвідомому* та відкриття існування пригніченого інфантильного еротизму.

Отже, висновуємо, що ця дивна риса характеру Фрейда, а не прикра слабкість чи недолік, становила істотну грань його генія. *Він був готовий вірити в неймовірне і неочікуване*, а це – єдиний спосіб, як вказував Геракліт багато століть тому, відкрити нові істини. Безперечно, це палиця з двома кінцями. Це змушувало Фрейда іноді серйозно помилятися, можливо, навіть за смішних обставин, але також дозволяло йому безстрашно дивитися в темні очі невідомому і в такий спосіб відкривати царини знання, які залишалися закритими для більш розсудливих, прозаїчних дослідників.

Цікавою є думка, що ця риса може бути простою для наукового генія. Можна згадати багатьох великих людей науки, чия простодушна довірливість в інших сферах (знання), крім їхньої, змушує іноді червоніти, читаючи про них, ніби ви ненавмисно натрапили на прикру слабкість героя. Захоплення великого Ньютона незвичайними теологічними міркуваннями та його пошуки міфічного філософського каменю можуть слугувати тут за приклад. Проте я припускаю, що у цьому випадку ми маємо на увазі не слабкість, а *незамінний інструмент геніальності*. Картина Фрейда як нудного, терплячого, раціонального і фактологічного дослідника, як бачили, вкрай недосконала. Безперечно, він був терплячим і раціональним, хоча й був набагато глибшим. Демон творчих спекуляцій (те, що він називав

«Мое фантастичне Я»), якого він так безжалежно стримував у перші роки наукової роботи, коли цілий день прив'язував себе до мікроскопу, насправді ніколи не заспокоювався надовго. Його розумний раціоналізм тих днів був зламаний бурхливим потягом його любовного досвіду. Пізніше, у вирі емоційного епізоду, Флісс допоміг вивільнити його уяву, навіть якщо він також спрямував її на деякий час у безплідні напрямки пошуку. Після с а м о а н а л і з у він досяг балансу, який дозволив йому впевнено ступати крізь лабіринти нової провінції та протягом сорока років творити безцінні звіти про те, що саме він винайшов. Як ми дізнаємося пізніше, в останні двадцять років свого життя, він дав своєму спекулятивному демоні більшу свободу, ніж будь-коли раніше, з приголомшливими результатами, які ще далекі від належної оцінки.

Крім самодисципліни, якої Фройд набув у своїх ранніх роботах, він також володів уродженою здатністю до *самокритики*. Це було безмежно ціннішим і набагато проникливішим, ніж неосвічені виливи того, що у зовнішньому світі видавалося за «еротицизм» його творчості. Він сам добре усвідомлював і її суворість, і цінність. Це сутнісно унезалежило його від похвали і звинувачень з боку інших, що ніколи не могло виходити з розуміння його власної совісті. Одного разу він писав Ференці: «Ти завжди був готовий захоплюватися мною. Оскільки я дуже заздрю своїй здатності до самокритики, зокрема в наукових питаннях, то природно не міг дати приводу для захоплення. Самоеретизм це не приємний подарунок, але, окрім моєї сміливості, це найкраще, що я маю, і він суворо відбирав те, що я публікував. Без нього я міг би дати світу втричі більше. Я ціную все це ще більше, тому що навряд чи хтось мене належно оцінить».

Незважаючи на свою цінність, *самокритичність* є швидше негативною рисою, яка може вирішити, що неправильно, але не обов'язково, що правильно. Для цього потрібна ще якась позитивна риса, але така, яку важко визначити і ще важче пояснити. Це чуття вибирати суттєве в колекції матеріалу, правильно і впевнено висловлювати припущення, навіть в обмеженій кількості спостережень знаходити певні зв'язки, які будуть підтвержені подальшими дослідженнями. Можна навіть назвати це здатністю інстинктивно знати, *що є правдою*. Фройд володів цим найталановитіше, настільки близький він був до психічної реальності і так легко пробирався крізь лабіринт

психологічних даних. Він був природженим психологом, і це означає, що він *винятково серйозно поважав дійсність психологічних фактів*. Вони були для нього реальними й конкретними як, скажімо, метали для металурга.

Ця сила вгадувати правдиві постулати породжує *надзвичайну інтенцію вчиняти саме так*. Фройд володів не лише нею, але я ризикну припустити, що це було найглибшою та найсильнішою рушійною силою у його житті. До такого висновку мене привело відчуття, що багато з того, що сказав Фройд, коли він проникав у особистість Леонардо да Вінчі, було водночас *самоописом*; між ним і Леонардо, безсумнівно, існувало глибоке ототожнення. Там ми дізналися, що Леонардо роздирали два пориви: пристрасть до наукових знань і до створення творів мистецтва. За Фройдом, наукове прагнення врешті-решт виявилось сильнішим за мистецьке, і мистецький доробок Леонардо неминуче постраждав од цього. Фройд ніколи не міг би стати художником, це правда, але я вважаю недоречним питання: ким би він ще міг стати, окрім великого психолога, іншими словами, які нерозвинені таланти він також мав? Я можу придумати два. Він міг би стати творчим письменником, можливо, не поетом, а прозаїком, новелістом, власне, він сам це неодноразово казав. Мабуть, не випадково, ще до особистої зустрічі, він одного разу написав Артуру Шніцлеру, відомому австрійському прозаїку та драматургу, що відчуває, що його розум більше схожий на його власний, ніж будь-який інший, з-поміж тих, які він коли-небудь зустрічав. Для творчості він мав добре розвинені технічні літературні обдарування, уяву, за допомогою якої, безумовно, проник би у саме серце своїх героїв. Або, з іншого боку, він міг розвинути філософію, у якій висвітлювалося б відношення людини до природи й усесвіту. Основні питання філософії були йому дуже близькі, незважаючи на те, що він намагався тримати їх на відстані та не вірив у свою здатність їх розв'язувати.

Неважко зрозуміти, що завадило Фройді рухатися в будь-якому з цих напрямів, і відповідь веде нас далеко до розуміння його найпотаємнішої сутності. Якою б гарною картиною людських істин воно не могло бути, творче письмо врешті-решт залишилося б лише зображенням правди, а не буквальною правдою, *а метою Фройда була гола*, якщо потрібно, *сувора правда*. Філософія могла або не могла дати остаточну істину – ніхто не міг сказати, але їй, очевидно, бракувало певності.

І в п е в н е н і с т ь, знову ж таки, була метою Фрейда. Останнє речення в цитованому вище листі до Патнема доводить, наскільки важливою була ця мета.

Пристрасть Фрейда докопатися до істини з максимальною впевненістю була, як я знову кажу, найглибшим і найсильнішим **МОТИВОМ** у його натурі й тим важелем, що спонукав його до його піонерських досягнень. Яка правда? І чому бажання було таким непереборним? У своєму дослідженні Леонардо Фрейд стверджував, що бажання дитини пізнавати живиться потужними мотивами, які виникають у її інфантильній цікавості до первинних фактів життя, сенсу народження і того, що його спричинило». («Жага знань, здається, невіддільна від сексуальної цікавості».) Поява дитини-суперника витісняє його з материнського центру уваги і, до певної міри, з її любові. Ми знаємо, що маленький Юліус відігравав цю роль у дитячому житті Фрейда, і що він ніколи не переставав докоряти собі за те, що через ворожі бажання, сам відповідальний за ранню смерть «порушника». Ми також знаємо про величезну здатність до ревності, які він виявляв під час заручин із Мартою Бернейз, і про його надмірну вимогу виключного володіння коханою людиною. Отже, в нього були конче вагомі причини бажати знати те, як подібні речі трапляються, як могли з'явитися «порушники» та хто за це відповідав. Зрештою, не може бути випадковістю, що після багатьох років відволікання в інших сферах, цнотливий і пуританський Фрейд усе ж таки здійснив свої відкриття у сфері сексуального життя.

Тільки у пізнанні правди можна було віднайти ту безпеку, яку дало б володіння його матір'ю. Але щоб подолати заборонні бар'єри між ним і його метою, потрібна була не лише рішучість, але й надзвичайна мужність, щоб протистояти фантомам невідомого. Ця *безстрашна мужність* була найвищою рисою Фрейда і його найціннішим даром. Звідки він міг це взяти, як не з найвищою впевненістю в любові своєї матері?

Чи можемо ми тепер підійти із цього погляду до детального розуміння інших визначних рис характеру Фрейда? Щоб досягти успіху у великих пошуках істини, повна цілісність і цілковита чесність були необхідні, й це очевидно. Але чому він мав бути цілком незалежним у пошуках? Йому доводилося не тільки ви-

конувати це самотужки, але й відбиватися від будь-яких впливів іззовні з такою силою, ніби вони могли відволікати його чи навіть мали на меті збити зі шляху, хоча й могли бути корисними. Це узгоджується з *недовірою*, яка була в його натурі; *в останній інстанції він міг довіряти лише собі*. Але якщо це так, то як ми можемо пояснити протилежне ставлення, яке він часом також виявляв? Була схильність вірити історіям, розказаним йому кимось іншим, тим, хто, здавалося, мав більше можливостей розкривати таємниці, ніж він. Був Фліс, до прикладу, з його висновком про двостатеву природу всього живого та його періодичним законом Всесвіту. Що відбувалося з недовірою Фрейда у такі моменти? Напевно, існувала віра, що хтось інший справді знає відповідь на загадки, які несвідомо бентежили його. Але чи скажуть вони йому правду? Як часто в наступні роки Фрейд скаржився на проминулі часи, коли його «зрадили», за його висловом, друзі; своєю чергою, Брейер, Флісс, Адлер, Юнг обіцяли допомогти, або навіть надихнути в його великих пошуках, а потім покинули його. Я вважаю, що в нинішньому контексті ми вимушені замінити слово «зражений» на «ошуканий». Отож, зрештою, йому доводилося з'ясовувати це самому.

Наші думки повертаються до того, що ми знаємо про раннє дитинство Фрейда. Була стара няня, яка розповідала йому історії про рай і пекло, у яких він незабаром почав сумніватися, можливо, він ніколи не сприймав їх справді серйозно з огляду на очевидну зневіру його сім'ї в її католицьке богослов'я. Крім того, зауважимо, що ніколи в житті Фрейд не звинувачував жодну жінку в його зраді чи обмані. Отже, певно, це був чоловік, який знав секрети і лише вдавав, що передає їх зведеному брату Філіпу, котрий так любив жартувати. І як помічав сам Фрейд, що він підозрював у надто товариських стосунках брата з його матір'ю й тому слізно благав його не змушувати матір знову вагітніти. Чи можна було довіряти такій людині? Було б дивним підступом долі, якби ця нікчемна маленька людина (кажуть, що він закінчив життя будучи рознощиком) завдяки своєму простому існуванню випадково запалила **і с к р у**, що породила рішучість майбутнього генія *довіряти лише собі*, протистояти імпульсу вірити в інших більше, ніж у себе, і таким чином зробити ім'я Фрейда нетлінним.

АНОТАЦІЯ

*ДЖОНС Ернест.***Психоаналітичний портрет особистості Зигмунда Фрейда.**

Пропонований широкому загалу українських інтелектуалів переклад одного з найбільш змістовно ємних розділів фундаментальної праці британського біографа Ернеста Джонса «*Життя і творчість Зигмунда Фрейда*» (1955) становить полізмислово розлоге, багатобарвне за подієвою мозаїкою, деталізоване в нюансах і подробицях, психоаналітичне зображення, безперечно геніальної та непересічної, **особистості творця класичного психоаналізу** і як самобутнього напрямку психологічного пізнання несвідомого та внутрішньої реальності людини, і як психодинамічного підходу до розуміння та опису розвиткової циркуляції психічної енергії (головно лібідо) в мозку особи, і як терапевтичної техніки системного психологічного аналізу та інтеграції складників, механізмів дії, символічних та мовленнєвих оприявнень психічного несвідомого клієнта задля їх усвідомлення й відтак його душевного оздоровлення, і навіть як окремого світогляду, що в оригінальний психософійний спосіб пояснює особистісні, культурні та соціальні феномени людського, власне психічного, життя. Отримана автором психологічна картина знаменитої постаті панорамно і багатогранно відтворює *психодуховний образ* цього велета творчої думки в гармонійному мереживі особистісних рис, характерологічних властивостей, мисленнєвих тенденцій і самосвідомісних екзистенціалів. *Атрибутивними ознаками* цього візерункового мережива є «*ж и в и й, нетерплячий розум*», простота і доступність, принципова чесність й активна любов до справедливості, спокійна манера контактування й усталена гідність, «толерантність і загальна легкість у спілкуванні», пристрась до зрозумілої і прямої правдивості, невимовна дорожочність для себе власних відкриттів, «коливання внутрішнього маятника між надмірною довірливістю та недовірою до інших», свобода і незалежність як джерело достойного прожиття актуального повсякдення, певна недовіра до сторонньої допомоги, глибока любов до матері, «яскраво виражена бісексуальність», старомодність у ставленні до жінок, навіювання довіри до себе навколишніх, наснаження інших на відданість і «в останній інстанції довіра лише собі» та постійно здійснюваний самоаналіз і поступ шляхом позитивного самозреалізування. Окреслена мозаїка рис-якостей, властивостей і психічних тенденцій вказують на Фрейда як на багату і складну, певною мірою суперечливу, проте *психічно цілісну особистість*, котра вирізняється з-поміж інших дослідників винятковою «пристрасністю докопатися до істини з максимальною впевненістю», незламною мужністю і наполегливістю у поєднанні з непохитною чесністю, дивовижною інтелектуальною безстрашністю при зіткненні з темним невідомим, самісним «прийняттям неймовірного та неочікуваного» і

любов'ю до суворої правди й підтверженої фактами дійсності психологічного знання, реалістичністю, розсудливим стилем мислення, самобутнім світобаченням, принциповою доброзичливістю, самоповагою і самокритичністю, прямою та абсолютною чесністю, тонким почуттям гумору, хоча й із незначною імовірністю бути образливим і нетерпимим холериком. Вочевидь поданий детальний *психоекзистенційний портрет З. Фрейда* проливає додаткове світло істини не тільки на його *унікальну креативну особистість*, а й на приховані суб'єктивні джерела, персональні тематизми-пріоритети і на чисельні усвідомлено нововведені поняттєво-категорійні засоби самого психологічного аналізу як однієї із найпотужніших течій сучасної психологічної науки.

Ключові слова: *Зигмунд Фрейд, особистість, психіка, психоаналіз, психологічна деталь, несвідоме, світогляд, любов до істини, об'єктивне знання, простота і правдивість, самовпевненість, діалектичне мислення, амбівалентність, психічна реальність, інтелектуальна сміливість, геніальність, самоаналіз, самокритика, дійсність психологічних фактів, самозалежність.*

ANNOTATION

*JONES Ernest.***A psychoanalytic portrait of Sigmund Freud's personality.**

The translation of one of the most content-rich chapters of the fundamental work of the British biographer Ernest Jones "The Life and Work of Sigmund Freud" (1955) offered to the general public of Ukrainian intellectuals is a multi-colored, multi-colored mosaic of events, detailed in nuances and details, a psychoanalytic portrayal of the undoubtedly brilliant and outstanding personality of the creator of classical psychoanalysis as an original direction of psychological cognition of the unconscious and inner reality of man, and as a psychodynamic approach to understanding and describing the developmental circulation of psychic energy (mainly libido) in the human brain, and as a therapeutic technique of systemic psychological analysis and integration of components and mechanisms of action, symbolic and linguistic manifestations of the client's psychic unconscious for the sake of their realization and, consequently, their mental recovery, and even as a separate worldview that explains personal, cultural, and social phenomena of human, psychic, life in an original psychosophical way. The author's psychological picture of the famous figure panoramically and multifacetedly reproduces the psychospiritual image of this giant of creative thought in a harmonious network of personal traits, characteristic properties, thought-intentional tendencies, and self-conscious existentials. The attributive features of this patterned lace are "a lively, non-repetitive mind," simplicity and accessibility, fundamental honesty and active love of justice, a calm manner of contact and established dignity, "tolerance and general ease of communication", passion for clear and direct truthfulness, indescribable value of one's own discoveries, "oscillation of

the internal pendulum between excessive trust and distrust of others”, freedom and independence as a source of decent living in everyday life, a certain distrust of outside help, deep love to his mother, “pronounced bisexuality,” old-fashioned attitudes towards women, inspiring others to trust in themselves, inspiring others to devotion and “in the last resort trust only in oneself,” and constant self-analysis and progress through positive self-realization. The outlined mosaic of traits, qualities, properties, and psychic tendencies indicate Freud as a rich and complex, somewhat contradictory, but mentally complete personality who stands out among other researchers for his exceptional “passion to get to the truth with the utmost certainty,” unbreakable courage and perseverance combined with unwavering honesty, amazing intellectual fearlessness when faced with the dark unknown, his own “acceptance of the unbelievable and unexpected” and love for the harsh truth and factual reality of psychological knowledge, realism, a rational style of thinking, an original worldview, fundamental benevolence, self-respect and self-criticism, directness and absolute honesty, a subtle sense of humor, although with a slight probability of being an offensive and intolerant choleric. The detailed psycho-existential portrait of Sigmund Freud sheds additional light of truth not only on his unique creative

personality, but also on hidden subjective sources, personal themes-priorities, and numerous consciously innovated conceptual and categorical means of psychoanalysis itself as one of the most powerful trends in modern psychological science.

Key words: *Sigmund Freud, personality, psychics, psychoanalysis, psychological detail, unconscious, worldview, love of truth, objective knowledge, simplicity and truthfulness, self-confidence, dialectical thinking, ambivalence, psychic reality, intellectual courage, genius, self-analysis, self-criticism, validity of psychological facts, self-dependence.*

Переклад та анотація
проф. Анатолія В. ФУРМАНА
та асп. Ярослава ДИКОГО
за виданням: Ernest Jones.
The life and work of Sigmund Freud.
New York: Basic books, 1955.

Рецензенти:
д. психол. н., проф. Віктор МОСКАЛЕЦЬ,
д. філол. н., акад. Юрій КУЗНЕЦОВ.

Надійшла до редакції 02.03.2024.
Підписана до друку 21.03.2024.

Бібліографічний опис для цитування:

Джонс Е. Психоаналітичний портрет особистості Зигмунда Фрейда. Психологія і суспільство. 2024. №1. С. 90-109. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.090>